

ПРАВО НА ОСОБИСТИЙ ПРОСТІР У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИХ УСТАНОВАХ

А. Ф. Степанюк, доктор юридичних наук, професор, завідувач відділом дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Ця наукова стаття виконана в рамках фундаментальної теми дослідження «Теоретичні питання удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України та практики його застосування» за двома напрямками дослідження: 1) удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України щодо гуманізації умов відбування покарання засудженими та забезпечення їх ресоціалізації та 2) соціальної адаптації та імплементації міжнародних стандартів поведінки із засудженими та дотримання їх прав у законодавстві України, які виконуються у Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

У кожної людини є дві вітальні потреби: у комунікації й в усамітненні. Ці потреби стають особливо актуальними в умовах ізоляції при позбавленні волі, однак чинне кримінально-виконавче законодавство і практика виконання покарання у виді позбавлення волі досить далекі від того, щоб надати можливість усамітнення позбавленим волі, як це рекомендують міжнародні стандарти поведінки із засудженими. Надання можливості ув'язненим мати свій особистий простір є життєво необхідним з точки зору психо-

логів, оскільки значно зменшує проблеми, зумовлені «пенітенціарним стресом». Запроваджене близько ста років тому покарання у виді позбавлення волі з триманням засуджених у приміщеннях барачно-казарменого типу є анахронізмом радянського минулого, якого кримінально-виконавча система не в змозі позбутися через притаманний їй консерватизм, що перед широким загалом виправдовується браком коштів для реформування матеріальної складової сфери виконання покарань.

Таким чином, потреба створення умов для відбування покарання з ізоляцією засуджених на сьогодні є нагальною і потребує свого вирішення з тим, щоб розміщення і поводження з ув'язненими відповідало міжнародним стандартам.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Недоліки барачно-казарменого тримання позбавлених волі під різними кутами зору розглядали немало дослідників, серед яких, зокрема: Ю. М. Антонян, А. А. Бурт, О. В. Бухтояров, Є. В. Єрмасов, Р. Л. Кубрак, В. В. Лень, А. І. Марчук, С. Б. Пономарьов, В. М. Поздняков, М. С. Пузирьов, Р. З. Усєєв, В. О. Човган. Проте переважна більшість із названих науковців не запропонувала принципово кардинальних змін у застосуванні позбавлення волі, запровадження нової моделі установи виконання покарань.

Метою статті є розробка пропозицій, спрямованих на усунення недоліків позбавлення волі з відбуванням його у виправних колоніях, для того, щоб на зміну позбавленню волі, що передбачає проживання засуджених у гуртожитках, прийшло тюремне ув'язнення, яке надає особистий простір в окремій кімнаті для кожного ув'язненого.

Виклад основного матеріалу дослідження. За ст. 12 Загальної декларації прав людини ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте та сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла [1, с. 171.]. Аналогічне положення міститься і в ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, де сказано, що ніхто не повинен зазнавати свавільного чи незаконного втручання в його особисте й сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканність його

житла або таємницю його кореспонденції чи незаконних посягань на його честь і репутацію [1, с. 178].

Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй стосовно поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Манделі), Закріплені в резолюції Генеральної Асамблеї ООН 70/175, від 17 грудня 2015 р. виходять із того, що там, де ув'язнені ночують в камерах або кімнатах, кожен із них повинен мати окрему камеру або кімнату. Якщо з особливих причин, таких як тимчасове переповнення в'язниці, центральній в'язничній адміністрації доводиться відмовитися від застосування цього правила, все одно розмішувати двох в'язнів в одну й ту же камеру чи кімнату є небажаним [2].

Європейські тюремні правила передбачають (п. 18.1), що розміщення ув'язнених і, зокрема, надання місць для сну, має проводитися з повагою людської гідності й із забезпеченням можливості усамітнення [1, с. 240].

Таким чином, міжнародні документи рекомендують у поводженні з ув'язненими поважати їх людську гідність, забезпечувати кожного ув'язненого окремим житловим приміщенням, щоб була можливість усамітнення для гарантування особистого простору.

Між тим із самого початку запровадження такого покарання, як позбавлення волі, втілювалась ідея виправлення засуджених шляхом залучення їх у тотальний порядок до примусової праці. Саме для цього були створені спочатку концентраційні табори (потім табори примусових робіт, поправно-трудова колонія, виправно-трудова колонія, виправно-трудова колонія, виправні колонії), в яких у вітчизняну практику застосування покарань втілювалася ідея виправлення і перевиховання позбавлених волі в колективі і через колектив, що було відображенням принципу колективізму як принципу соціалістичних суспільних відносин. Виправно-трудова політика та виправно-трудова вплив, як проголошував у 1931 році у своїй доповіді «Исправительно-трудова политика реконструктивного периода» Б. С. Утевський, мали надавати можливість збереження та зміцнення в ув'язнених якостей, необхідних кожному члену організованого колективу [3, с. 118].

Для цього серед засуджених була розгорнута спочатку (з 20-х років ХХ сторіччя) культурно-масова робота, згодом політико-просвітницька, потім політико-виховна, а зараз це називається соціально виховною роботою.

Останнім прикладом законодавчого втілення ідеї виправлення і перевиховання позбавлених волі в колективі і через колектив була стаття 57 Виправно-трудового кодексу, який був чинним в Українській РСР (а потім в Україні) з 1971 року до 1 січня 2004 року. Ця норма передбачала створення самодіяльних організацій у місцях позбавлення волі «з метою розвитку навичок колективізму у засуджених... а також використання впливу колективу на виправлення і перевиховання засуджених».

Матеріальним підґрунтям для виправлення і перевиховання позбавлених волі в колективі і через колектив була власне проста структура таборів чи колоній із поділом їх на житлову і промислову зони. Цій ідеї слугував і ліміт наповнення виправно-трудоустанов. Наприклад, Правила внутрішнього розпорядку виправно-трудоустанов станом на 1 вересня 1996 року передбачали, що «фактична чисельність засуджених не може перевищувати ліміту місць: а) у виправно-трудоустанов загального режиму – 2000 чол.; б) у виправно-трудоустанов посиленого режиму – 1800 чол.; в) у виправно-трудоустанов суворого режиму – 1600 чол.; г) у виправно-трудоустанов особливого режиму – 1000 чол.; д) у колоніях-поселеннях... – 1500 чол.; ж) у виховно-трудоустанов – 750 чол.; з) у тюрмах – 2000 чол. [4, с. 3]. При цьому житлова зона виправно-трудоустанов поділялася на дільниці з метою розміщення в них одночасно 250–300 засуджених, це здійснювалося з урахуванням рекомендацій радянських виправно-трудоустанов психологів, які виходили з того, що у малочисельних (групах) колективах є більше можливостей для проявів несумісності між окремими його членами [5, с. 315].

Для виправлення і перевиховання (а тепер і для ресоціалізації) позбавлених волі в колективі і через колектив, а насправді для того, щоб зламати особистість, були створені матеріально-побутові умови відбування позбавлення волі з розміщенням засуджених на нарах

у бараках, архітектура яких, як із сарказмом писав Варлам Шаламов, була ідеальною зоною. Барак, який описував цей очевидець, був великим, нари в ньому були у чотири поверхи і «юридичних» місць там було не менше п'ятисот, що означало можливість помістити туди тисячі ув'язнених [6].

На відміну від бараків, що були за часів ГУЛАГУ, у виправно-трудових колоніях загального, посиленого, суворого й особливого режиму, в які у 1961 році були переформатовані виправно-трудова табори, приміщення для проживання ув'язнених стали йменуватися гуртожитками, де було казармене розміщення засуджених, яке має місце і на сьогодні. У гуртожитках засуджені мали бути забезпечені житловою площею за нормами, які були встановлені ст. 74 ВТК 1970 року – 2 м², а зараз відповідно до змін, внесених у 2010 році у ст. 115 КВК 2003 року, – 4 м² із наданням індивідуального спального місця. Оце, власне, сьогодні й весь життєвий (особистий) простір позбавлених волі в Україні.

Треба сказати, що в 90-ті роки ХХ сторіччя уряд України вже усвідомлював недоліки тримання засуджених у гуртожитках казарменого типу. Свідченням цього є Постанова Кабінету Міністрів України від 26 січня 1994 року № 31 «Про Програму приведення умов тримання засуджених, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, а також осіб, що тримаються у слідчих ізоляторах і лікувально-трудовах профілакторіях, у відповідність з міжнародними стандартами», де констатувалося, що «умови відбування покарання та попереднього ув'язнення громадян України в установах кримінально-виконавчої системи не відповідають сучасним вимогам.

Гуртожитки в установах виконання покарань – казарменого типу і значно перенаселені. У зв'язку з цим передбачалося «здійснити технічне переобладнання, реконструкцію і будівництво об'єктів житлових зон з урахуванням блочного розміщення спецконтингенту з необхідними комунально-побутовими умовами, інших комунально-побутових, господарсько-складських об'єктів, а також житла і об'єктів соціального призначення для персоналу установ» [7].

Про те, що вказана Програма не була виконана, можна зробити висновок зі схваленої Указом Президента України від 8 листопада

2012 р. «Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби», де йшлося про те, що «існуюча система виконання кримінальних покарань та попереднього ув'язнення побудована ще за радянських часів, не відповідає сучасному рівню соціально-економічного розвитку суспільства та принципам гуманізму і поваги до прав і свобод людини у процесі виконання покарань», що «на даний час вживаються недостатні заходи щодо виконання міжнародних зобов'язань України стосовно створення належних умов тримання засуджених, зокрема в частині переходу від казарменого до блокового розміщення засуджених та збільшення норми жилої площі на одного засудженого». Як і в 1994 році, знову передбачалось, що для розв'язання цієї проблеми необхідне «забезпечення переходу від тримання засуджених у гуртожитках казарменого типу до блочного (камерного) їх розміщення зі збільшенням норми жилої площі на одного засудженого шляхом технічного переоснащення і реконструкції установ виконання покарань, будівництва нових та реконструкції існуючих слідчих ізоляторів, впровадження енергозберігаючих технологій» [8].

Як видається, керівництво держави, так само, як і керівництво Державної кримінально-виконавчої служби, вже десятиріччями намагаються запровадити блочне тримання засуджених як панацею вирішення проблеми їх розміщення у колоніях. Це підтверджує і Державна цільова програма реформування Державної кримінально-виконавчої служби на 2013–2017 роки, що була затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2013 року № 345, де, як і в минулі роки, передбачалося «поліпшення умов тримання засуджених, забезпечення переходу від тримання засуджених у гуртожитках казарменого типу до блочного (камерного) їх розміщення із збільшенням норми жилої площі на одного засудженого» [9].

Нічого у цьому аспекті не змінилося і в наступні роки. Доказом цього є схвалена 13 вересня 2017 року розпорядженням Кабінету Міністрів Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, де вихідним положенням є те, «що стандарти функціонування установ виконання покарань не змінювалися протягом 75 років» [10].

На це можна зазначити, що коли відрахувати від 2017 року 75 років назад, то виходить, що в Україні стандарти функціонування установ виконання покарань не змінювалися з 1942 року. Слід нагадати, що у 1942 році вся Україна перебувала під окупацією німецько-фашистських загарбників. Запроваджені у 1942 році окупаційною владою стандарти втілювалися (за даними з Довідника про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941–1944) у функціонуванні таких установ: «2 класичні концтабори, 78 виправно-трудова таборів і таборів примусової праці для євреїв, 15 таборів примусової праці, 304 гетто, 23 пересильні табори, 66 гестапівських тюрем, 242 табори для військовополонених»[11].

На додаток до вищевикладеного варто підкреслити, що зовсім не у 1942 році були запроваджені окупантами стандарти функціонування табірно-барачної системи тримання ув'язнених. В Україні це відбулося ще у 1920 р., коли постановою Народного комісаріату юстиції УРСР була прийнята Тимчасова інструкція «Про позбавлення волі як захід покарання та про порядок його виконання», що передбачала створення та організацію принципово іншої від тюрем системи місць позбавлення волі, яка була підвідомча Наркомату юстиції. Принципова відмінність нової системи місць позбавлення волі від тюрем, зокрема, знаходила свій прояв і у тому, що тепер не було можливості утримувати ув'язнених, як це було передбачено за часів царату, в одиночних келіях тюрем з наданням житлового приміщення кубатурою не менше тисячі кубічних футів, тобто 28,3 м³ [12, с. 251–252].

Саме Тимчасова інструкція «Про позбавлення волі як захід покарання та про порядок його виконання» стала нормативною базою запровадження з 1920 року на території УРСР (а тепер і України) табірно-барачної системи колективного утримання позбавлених волі з метою залучення їх до примусової праці.

Таким чином, Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України 2017 р. мала б виходити з того, що не 75, а 97 років не змінювалися стандарти функціонування установ виконання покарань.

Із самого початку створення концтаборів, виправно-трудових таборів, виправно-трудових колоній просторова структура цих установ, ліміт їх наповнення, необхідність проживання у бараках (гуртожитках) виключали будь-яку можливість усамітнення засуджених. Особи, засуджені до позбавлення волі, відмічають, що неможливість усамітнення сприймається вкрай болісно й є одним із найважчих психологічних випробувань. Хіба що позбавлені волі, як раніше, так і на сьогодні можуть бути переведені в одиночні камери у порядку стягнення, що передбачено ст. 132 КВК і що приводить до ще більшого психологічного навантаження на людину. Одиночним є також тримання у карцері (ст. 134 КВК). Однак таке одиночне ув'язнення є стягненням і має застосовуватися тільки у виняткових випадках (ст. 60.5 Європейських тюремних правил), оскільки поглиблює так звану тюремну депривацію як фактор пенітенціарного стресу. Як влучно відмітив Л. Головка, особливість чинного КВК полягає в тому, що при застосуванні одиночного тримання засуджених вихідним положенням є те, що це зовсім не надання права на усамітнення, а позбавлення права на спілкування і переміщення як вища форма покарання за провину [13].

Щодо надання можливості проживати в індивідуальній камері з можливістю вдень покидати її, то такий підхід сприяє психологічному розвантаженню ув'язнених, спрямований на реалізацію прагнення засуджених до усамітнення, що є психологічною потребою людини. За даними І. Ф. Обросова обмеження, які існують у виправних колоніях, у задоволенні актуальних потреб вважають джерелом постійної нервово-психічної напруги 86,3% позбавлених волі [14].

В юридичній психології звертають увагу на те, що результатом проживання засуджених у гуртожитках через велику скупченість людей в обмеженому просторі є прояв серед них тривожно-депресивних, негативно-депресивних і негативно-істеричних реакцій. Проживання в таких гуртожитках завдає непоправної шкоди особистості, сприяючи розвитку психологічної втоми, відчуження, напруження, роздратування, тривожності і пригніченості, що призводить до нервово-психічних перевантажень, конфліктів і зривів [15, с. 290]. Все це, як відмічають фахівці у галузі пенітенціарної

психології, є проявами так званого «пенітенціарного стресу», який через свою хронічність призводить до формування соматичної патології у виді: 1) пошкодження генетичного апарату клітин організму і формування нестабільного генома; 2) пригнічення захисних функцій імунної системи, в тому числі протипухлинного імунітету з формуванням та прогресом злякисного пухлинного процесу; 3) поява та підтримка в організмі осередку хронічного запалення; 4) формування серцево-судинних захворювань та їх ускладнень – судинних катастроф і прогресуючого атеросклерозу; 5) формування великої групи психосоматичних захворювань; 6) атрофії нервових клітин головного мозку з деградацією особистості; 7) прискорення біологічного старіння організму [16].

У результаті, як констатують психологи, через 5–6 років позбавлення волі в організмі засуджених проходять незворотні психосоматичні зміни. Таким позбавленим волі вже не до своєї співучасті в процесі виправлення і ресоціалізації, їм хоча б отримати необхідну медичну і психологічну підтримку залишків втраченого здоров'я.

Підтверджує проблему пенітенціарного стресу статистика, отримана у ході наукових досліджень. Так, Р. М. Кубрак і В. В. Лень показали, що серед тих засуджених, які пройшли з 2004 по 2016 роки лікування в спеціалізованій психіатричній лікарні «Вільнянська виправна колонія № 20», понад 15% були хворі на невротичні розлади, саме пов'язані зі стресом [17, с. 249].

Депривація, втілена в матеріально-побутових умовах, створених у кримінально-виконавчих установах України, унеможлиблює у принципі реалізацію вітальних потреб засуджених до позбавлення волі в усамітненні у гуртожитках та інших приміщеннях установ. Зумовлено це тим, що архітектура виправних колоній України була визначена ще за радянських часів, вона відображає функціональне призначення цих установ на примусове залучення засуджених до праці, звідси і поділ на житлову і виробничу зони. Позбавлення волі передбачає лише колективне утримання засуджених, тому зумовлений цим фактором психосоматичний стан позбавлених волі, який називають пенітенціарним стресом, страждання засуджених від неможливості усамітнення від так званого колективу є складовою

частиною покарання у виді позбавлення волі. А між тим проведені дослідження показують, що понад 76% засуджених із загальної вибірки відчують потребу в «індивідуальному просторі» [18].

У зв'язку з цим постає питання, чи не підпадають створені у кримінально-виконавчих установах матеріально-побутові умови тримання засуджених у гуртожитках, які масово приводять до психосоматичних змін в організмі людей, приречених роками перебувати у таких умовах, під поняття катування, яке дається у ст. 1 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання? На це питання не можна дати позитивної відповіді, оскільки у тій же ст. 1 Конвенції проти катувань сказано, що «в цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково». Страждання, яких зазнають засуджені в результаті колективного тримання у виправних колоніях, тобто в процесі виконання-відбування покарання, невіддільні від визначеного КК України покарання у виді позбавлення волі [1, с. 186].

Разом із тим відсутність особистого простору без можливості усамітнення, про яке йдеться у Європейських тюремних правилах, дає підстави стверджувати, що гарантування індивідуального спального місця (хоч не місця на нарах) у гуртожитку колонії чи виправного центру не таке вже далеке від жорстокого, нелюдського і такого, що принижує гідність поведження, про яке йдеться у ст. 16 Конвенції проти катувань. Саме під кутом зору жорстокого поведження з позбавленими волі Ю. М. Антоняном був здійснений аналіз негативного впливу тривалого проживання засуджених в умовах «барачного гуртожитку», яке приводить до негативних змін у їх нервово-психічному стані та до несприятливих змін особистості [19, с. 57–58].

Можливо, саме констатація негативного впливу гуртожитків кримінально-виконавчих установ на засуджених і невідповідність такого місця проживання позбавлених волі міжнародним документам, присвяченим поведженню з ув'язненими, призвели до того, що тепер з 2010 року не тільки на рівні декларування у різних програмах і кон-

цепціях необхідності приведення умов тримання засуджених і відповідність до міжнародних стандартів, але й на законодавчому рівні, тобто за ст. 115 чинного КВК України передбачено, що «засуджені, як правило, тримаються в приміщеннях блочного типу». Треба відмітити, що про такий винахід українського законодавця, як «приміщення блочного типу» в кримінально-виконавчих установах, нічого не відомо ні на всесвітньому, ні на європейському рівні, оскільки вище вже вказувалося, що Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй стосовно поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Мандели) і Європейські тюремні правила рекомендують розміщувати ув'язнених в окремих індивідуальних кімнатах (камерах), але аж ніяк не в гуртожитках. На додаток до цього треба сказати, що заміна «гуртожитку» на «приміщення блочного типу» в принципі нічого не міняє, оскільки останні є лише різновидом гуртожитку і не більше того, бо гуртожитки поділяються на три види: 1) коридорного, 2) блочного і 3) секційного типу. Створення приміщень блочного типу не тільки не усунуло проблеми проживання засуджених у гуртожитках, але й загостило їх, тому що надзвичайно актуально постало питання вирішення психологічної сумісності тих 8–10 чоловік, які змушені разом проживати у таких приміщеннях.

Як видається, «технічне переобладнання, реконструкція і будівництво об'єктів житлових зон з урахуванням блочного розміщення спецконтингенту» – це шлях, який веде в нікуди з даремною тратою зусиль, державних коштів і матеріальних ресурсів, оскільки такий підхід не вирішує проблему приведення умов тримання засуджених у відповідність до міжнародних стандартів у сфері поводження з ув'язненими, для яких характерно втілення в умовах відбування тюремного ув'язнення принципів гуманізму, людинолюбства, поваги до прав людини, врахування природної потреби людини як у спілкуванні, так і в усамітненні. Отже, в Україні необхідно відмовитися від позбавлення волі як рудименту радянщини і знову повернутися до такого покарання, як тюремне ув'язнення у сучасному його вимірі, де умови відбування покарання відповідатимуть Європейським тюремним правилам. Для цього необхідно будівництво сучасних в'язниць і за взірець має бути архітектурна модель

установ виконання покарань, які є, наприклад у Швеції, Норвегії, Данії чи Фінляндії. Між тим програм, концепцій чи проєктів створення таких сучасних в'язниць в Україні взагалі не існує.

Філософія сучасної «тюремної системи», як описав Л. Головка, виходить з того, що у людини позбавленої волі, виникає найважливіше право на усамітнення. При цьому її ніхто не «впихує» в тюремну келію, вона має можливість бачитися з іншими ув'язненими, займатися спортом, бесідувати, прогулюватись і т. ін. Але в той момент, коли у неї виникає потреба побути на самоті, умови тримання таку можливість їй надають, хай іноді і в достатньо аскетичних, але завжди в людських умовах [13].

Викладений матеріал дає підстави зробити висновок про неприйнятність такого виду покарання, як позбавлення волі, оскільки змістовному його наповненню практикою виконання у виправних колоніях з утриманням засуджених у гуртожитках казарменого чи блочного типу органічно притаманні риси жорстокого та такого, що принижує людську гідність поводження.

Отже, для забезпечення особистого простору засудженим необхідно:

1) відмовитися від запровадженого ще у 1920 році Тимчасовою інструкцією Нарком'юсту такого виду покарання, як позбавлення волі;

2) замість позбавлення волі має бути покарання у виді тюремного ув'язнення лише за насильницькі злочини проти особи;

3) з урахуванням негативного впливу на здоров'я особи тривалої ізоляції максимальний строк ув'язнення не може бути більше п'яти років;

4) виключити можливість застосування тюремного ув'язнення до неповнолітніх;

5) настала потреба відмовитися від «ідеальної зони» і запровадити нову для України архітектурну модель в'язниці, де не буде розміщення засуджених у гуртожитках, а кожний ув'язнений буде забезпечений для проживання окремою кімнатою готельного типу, що відповідатиме Європейським тюремним правилам, з дотриманням санітарно-гігієнічних вимог до житлової площі і кубатури приміщень хоча б на рівні

XIX сторіччя, який був в одиночних келіях царських тюрем, тобто площею не менше 10м² і, відповідно, кубатурою не менше 28м³.

Перелік літератури

1. Іваньков І. В., Яковець І. С., Григоренко А. М., Буров С. Ю. Права людини в діяльності органів і установ виконання покарань: науково-методичний посібник для проведення занять в системі службової підготовки / за заг. ред. А. Ф. Степанюка: Чернігів: ПАТ «ПВК «Десна», 2012. 280 с.
2. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй стосовно поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Мандели), (Резолюція Генеральної Асамблеї 70/175, від 17 грудня 2015 р.). URL: <https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison/> (дата звернення: 15.01.2019).
3. Хрестоматія з історії пенітенціарної системи України / упор. І. І. Резнік. Донецьк: ТОВ «Східний видавничий дім», 2011. 510 с.
4. Правила внутрішнього розпорядку виправно-трудових установ МВС України. Київ: РВВ КІВС при УАВС, 1996. 131 с.
5. Глоточкин А. Д., Пирожков В. Ф. Исправительно-трудова психологія. Рязань, 1985. 426 с.
6. Варлам Шаламов Колымские рассказы. URL: http://librebook.me/kolymskie_rassказы/voll/23? mtr=1 (дата звернення: 31.01.2019).
7. Про Програму приведення умов тримання засуджених, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, а також осіб, що тримаються у слідчих ізоляторах і лікувально-трудовах профілакторіях, у відповідність з міжнародними стандартами: Постанова Каб. Міністрів України від 26 січня 1994 року №31. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/31-94-%D0%BF> (дата звернення: 29.01.2019).
8. Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби: Указ Президента України від 8 листопада 2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/631/2012> (дата звернення: 31.02.2019).
9. Державна цільова програма реформування Державної кримінально-виконавчої служби на 2013–2017 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2013 року № 345. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/345-2013-%D0%BF> (дата звернення: 31.01.2019).
10. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 року «Про Концепцію реформування (розвитку) пенітенціарної системи України». URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/250287747> (дата звернення: 31.01.2019).

11. Нацистські табори на українських землях. URL: <http://territoryterror.org.ua/uk/projects/prisons/nazi/> (дата звернення: 15.01.2019).
12. Сборник узаконений и распоряжений по тюремной части: Справ. кн. для тюремных инспекторов тюрем. ком. и их отделений, нач. тюрем зем. управ, попечителей зем, арест. домов и др. должн. лиц губ. уезд. и непосредств. упр. местами заключения: Сост. по офиц. данным тюрем. инспектор Т. М. Лопато. Пермь: типо.-лит. губ. правл., 1903. ХУІІІ. 954 с.
13. Головка Л. Неконцептуальная рутина или ГУЛАГ с интересом. URL: <http://www.index.org.ru/nevol/2010-23/11-golovko.html> (дата звернення: 31.01.2019).
14. Обросов И. Ф. Расстройства личности у осужденных в местах лишения. URL: <http://medical-diss.com/medicina/rasstroystva-lichnosti-u-osuzhdennyh-v-mestah-lisheniya-svobody#ixzz5eYTIItsDX> (дата звернення: 31.01.2019).
15. Собольников В. В. Юридическая психология: учеб. для бакалавриата и специалитета. Москва: Юрайт, 2019. 331с. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=WA9-DwAAQBAJ&pg=PA290&lpg=PA290&dq=условия+в+общежитии+для+осужденных+психолог&s> (дата звернення: 01.02.2019).
16. Пономарев С. Б., Бурт А. А., Бухтояров О. В. Тюремная депривация как фактор пенитенциарного стресса. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tyuremnaya-deprivatsiya-kak-faktor-penitentsiarnogo-stressa> (дата звернення: 21.01.2019).
17. Кубрак Р. М. Кримінально-виконавча характеристика з психічними відхиленнями до позбавлення волі на певний строк: монографія / Р. М. Кубрак, В. В. Лень. Дніпро: Видавець Біла К. О., 2018. 272 с.
18. Марчук А. І. Вторинна класифікація засуджених до позбавлення волі у сучасній пенітенціарній практиці України. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/5534/Marchuk%20apdp67.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 25.01.2019).
19. Антонян Ю. М. Преступная жестокость: монография. Москва: ВНИИ МВД России, 1994. 217 с.

Транслітерація переліку літератури

1. Ivankov, I. V., Yakovets, I. S., Hryhorenko, A. M., Burov, S. Yu. (2012). Prava liudyny v diialnosti orhaniv i ustanov vykonannya pokaran: naukovometodychnyi posibnyk dlia provedennia zaniat v systemi sluzhbovoi pidhotovky. A. F. Stepaniuka (Ed.). Chernihiv [in Ukrainian].

2. Minimalni standartni pravyla Orhanizatsii Ob'iednanykh Natsii stosovno povodzhennia zuv'iaznenymy (Pravyla Nelsona Mandely), (Rezoliutsiia Heneralnoi Asamblei 70/175, vid 17 hrudnia 2015 r.). (2019). URL: <https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison>

3. Khrestomatiia z istorii penitentsiarnoi systemy Ukrainy. I. I. Reznik (Ed.). (2011). Donetsk: TOV «Skhidnyi vydavnychiy dim» [in Ukrainian].

4. Pravyla vnutrishnoho rozporiadku vypravno-trudovykh ustanov MVS Ukrainy. (1996)..Kyiv: RVV KIVS pry UAVS [in Ukrainian].

5. Glotochkin, A. D., Pirozhkov, V. F. (1985). Ispravitel'no-trudovaja psihologija. Rjazan' [in Russian].

6. Varlam Shalamov Kolymskie rasskazy (2019). URL: http://librebook.me/kolymskie_rasskazy/vol1/23?mtr=1 [in Russian]

7. Pro Prohramu pryvedennia umov trymannia zasudzhenykh, yaki vidbuvaiut pokarannia u mistsiakh pozbavlennia voli, a takozh osib, shcho trymaiutsia u slidchykh izoliatorakh i likuvalno-trudovykh profilaktoriiah, u vidpovidnist z mizhnarodnymy standartamy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26 sichnia 1994 roku № 31. (2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/31-94-%D0%BF>

8. Kontsepsiia derzhavnoi polityky u sferi reformuvannia Derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 8 lystopada 2012 roku. (2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/631/2012>

9. Derzhavna tsilova prohrama reformuvannia Derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby na 2013–2017 roky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29 kvitnia 2013 roku № 345. (2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/345-2013-%D0%BF>

10. Pro Kontsepsiuu reformuvannia (rozvytku) penitentsiarnoi systemy Ukrainy: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 veresnia 2017 roku. (2019). URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250287747>

11. Natsystski tabory na ukrainskykh zemliakh. URL: <http://territoryterror.org.ua/uk/projects/prisons/nazi/> [in Ukrainian].

12. Sbornik uzakonenij i rasporjzhenij po tjuremnoj chasti: Sprav. kn. dlja tjuremnyh inspektorov tjurem. kom. i ih otdelenij, nach. tjurem zem. uprav, popechitelej zem, arest. domov i dr. dolzhn. lic gub. uezd. i neposredstv. upr. mestami zakljuchenija: Sost. po ofic. dannym tjurem. inspektor T. M. Lopato. (1903). Perm': tipo.-lit. gub. pravl., XYIII. [in Russian].

13. Golovko, L. (2019). Nekonceptual'naja rutina ili GULAG s interesom. URL: <http://www.index.org.ru/nevol2010-23/11-golovko.html> [in Russian].

14. Obrosov, I. F. (2019). Rasstrojstva lichnosti u osuzhdennyh v mestah lisheniya. URL: <http://medical-diss.com/medicina/rasstrojstva-lichnosti-u-osuzhdennyh-v-mestah-lisheniya-svobody#ixzz5eYTIItsDX> [in Russian].

15. Sobol'nikov, V. V. (2019). Juridicheskaja psihologija. Uchebnik dlja bakalavriata i specialiteta. Moskow: Izd-vo Jurajt URL: <https://books.google.com.ua/books?id=WA9-DwAAQBAJ&pg=PA290&lpg=PA290&dq=uslovija+v+obshhezhitii+dlja+osuzhdennyh+psiholog&s> [in Russian].
16. Ponomarev, S. B., Burt, A. A., Buhtojarov, O. V. (2019). Tjurenjnaja deprivacija kak faktor penitencijarnogo stressa URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tyurenjnaja-deprivatsiya-kak-faktor-penitentsijarnogo-stressa> [in Russian].
17. Kubrak, R. M. (2018). Kryminalno-vykonavcha kharakterystyka z psykhichnymi vidkhylennyamy do pozbavlenija voli na pevnij strok. R. M. Kubrak, V. V. Len (Ed.). Dnipro: Vydavets Bila K. O. [in Ukrainian].
18. Marchuk, A. I. Vtorynna klasyfikatsiia zasudzhennykh do pozbavlenija voli u suchasnij penitentsijarnij praktytsi Ukrainy. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/5534/Marchuk%20apdp67.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].
19. Antonjan, Ju. M. (1994). Prestupnaja zhestokost'. Moskow: VNII MVD Rossii. [in Russian].

Степанюк А. Ф. Право на особистий простір у кримінально-виконавчих установах

У статті звертається увага на те, що за міжнародними документами при розміщенні ув'язнених, надання місць для сну, необхідно ставитися до них з повагою людської гідності із забезпеченням можливості усамітнення в окремому приміщенні. Між тим кримінально-виконавче законодавство України, практика виконання покарання у виді позбавлення волі, просторова структура виправних колоній не надають такої можливості. З моменту свого запровадження у 1920 році позбавлення волі передбачає лише колективне утримання засуджених спочатку у бараках, тепер у гуртожитках, що є матеріальним втіленням ідеї виправлення засуджених «в колективі і через колектив». Ні про який особистий простір засудженого не йдеться, оскільки розміщення у гуртожитках, де житлова площа надається у 4м², виключає можливість усамітнення як удень, так і вночі. За таких умов результатом проживання засуджених у гуртожитках через велику скученість людей в обмеженому просторі є прояв серед них тривожно-депресивних, негативно-депресивних і негативно-істеричних реакцій. Проживання в таких гуртожитках завдає непоправної шкоди особистості, сприяючи розвитку психологічної втоми, відчуження, напруження, роздратування, тривожності і пригніченості, що призводить до нервово-психічних перевантажень, конфліктів і зривів. Тривале перебування засуджених в агресивному середовищі собі подібних без можливості усамітнення з неминучістю призводить до психосоматичних змін, які через 5–6 років позбавлення волі набувають незворотного характеру. Таким чином, розміщення засуджених у гуртожитках набуває ознак жорстокого, не-

людського і такого, що принижує гідність поводження. Метою статті є розробка пропозицій, спрямованих на усунення недоліків позбавлення волі з відбуванням його у виправних колоніях, для того, щоб на зміну позбавленню волі, що передбачає проживання засуджених у гуртожитках, прийшло тюремне ув'язнення, яке надає особистий простір в окремій кімнаті для кожного ув'язненого. Викладений матеріал дозволяє надати такі пропозиції: необхідно відмовитися від запровадженого ще у 1920 р. Тимчасовою інструкцією Нарком'юсту такого виду покарання, як позбавлення волі; замість позбавлення волі має бути покарання у виді тюремного ув'язнення лише за насильницькі злочини проти особи; з урахуванням негативного впливу на здоров'я особи, тривалої ізоляції максимальний строк ув'язнення не може бути більше п'яти років; необхідно виключити можливість застосування тюремного ув'язнення до неповнолітніх; настала потреба відмовитися від «ідеальної зони» і запровадити нову для України архітектурну модель в'язниці, де не буде розміщення засуджених у гуртожитках, а кожний ув'язнений буде забезпечений для проживання окремою кімнатою готельного типу, що відповідатиме Європейським тюремним правилам, з дотриманням санітарно-гігієнічних вимог до житлової площі і кубатури приміщення хоча б на рівні XIX ст., який був в одиночних келіях царських тюрем, тобто площею не менше 10 м² і відповідно кубатурою не менше 28 м³.

Ключові слова: позбавлення волі, виправні колонії, гуртожитки, пенітенціарний стрес, усамітнення, ув'язнення, тюрма.

Степанюк А. Ф. Право на личное пространство в уголовно-исполнительных учреждениях

В этой статье обращается внимание на тот факт, что согласно международным документам при размещении заключенных, предоставлении места для сна, надо относиться к ним с уважением человеческого достоинства с обеспечением возможности уединения в отдельном помещении. Между тем уголовно-исполнительное законодательство Украины, практика исполнения наказания в виде лишения свободы, пространственная структура исправительных колоний не предоставляют такую возможность. С момента своего введения в 1920 году лишение свободы предполагает только коллективное содержание осужденных сначала в бараках, теперь в общежитиях, которые являются материальным воплощением идеи исправления осужденных «в коллективе и через коллектив». Ни о каком личном пространстве осужденного речь не идет, поскольку проживание в общежитиях, где жизненное пространство предоставляется в 4 м², исключает возможность уединения как днем, так и ночью. При таких условиях, результатом проживания осужденных в общежитиях из-за большой скученности людей в ограниченном пространстве имеет место проявление среди них тревожно-депрессивных, отрицательно-депрессивных и нервно-истерических реакций. Проживание в таких общежитиях причиняет невозможный ущерб личности, способствуя развитию психологической усталости, отчуждению, напряжению, раздраженности, тревожности и угнетенности, что приводит к нервно-психическим перегрузкам, конфликтам и срывам. Длительное нахождение осужденных в агрессивной среде себе подобных без возможности уединения с неизбежностью приводит к психосомати-

ческим изменениям, которые через 5–6 лет лишения свободы приобретают необратимый характер. Таким образом, размещение осужденных в общежитиях приобретает признаки жестокого и унижающего достоинство обращения. Целью статьи является разработка предложений, направленных на преодоление недостатков лишения свободы с отбыванием его в исправительных колониях для того, чтобы на смену лишению свободы, предусматриваемому прожигание осужденных в общежитиях, пришло тюремное заключение, предоставляющее личное пространство в отдельной комнате каждому заключенному. Изложенный материал позволяет дать следующие предложения: необходимо отказаться от введенного еще в 1920 г. Временной инструкцией Наркомъюста такого вида наказания, как лишение свободы; вместо лишения свободы должно быть наказание в виде тюремного заключения лишь за насильственные преступления против личности; с учетом отрицательного влияния на здоровье человека длительной изоляции максимальный срок заключения не может быть более пяти лет; необходимо исключить возможность применения тюремного заключения к несовершеннолетним; возникла необходимость отказаться от «идеальной зоны» и внедрить новую для Украины архитектурную модель тюрьмы, где не будет размещения осужденных в общежитиях, а каждый заключенный будет обеспечен для проживания отдельной комнатой гостиничного типа, что будет соответствовать Европейским тюремным правилам, с соблюдением санитарно-гигиенических требований к жилой площади и кубатуре помещений хотя бы на уровне XIX столетия, какой был в одиночных кельях царских тюрем, то есть площадью не менее 10 м² и соответственно кубатурой не менее 28 м³.

Ключевые слова: лишение свободы, исправительные колонии, общежития, пенитенциарный стресс, уединение, заключение, тюрьма.

Stepanuk A. F. The right to personal space in criminal-enforcement agencies

The article draws attention to the fact that in accordance with international documents in the detention of prisoners and the provision of places for sleep it is necessary to treat them with respect for human dignity, with the possibility of seclusion in a separate room. Meanwhile, the criminal-executive legislation of Ukraine, the practice of punishment in the form of imprisonment, the spatial structure of correctional colonies do not provide such an opportunity. Since its introduction in 1920, imprisonment only involves collective retention of the convicts first in the barracks, now in the dormitories, that is the material embodiment of the idea of correction of the convicts «in the collective and through the collective.» It is not about any personal space of the convicted person, since placement in dormitories, where the living space is provided in 4 m², excludes the possibility of solitude neither in the daytime nor at night. Under such conditions, the result of living of prisoners in dormitories due to the large crowding of people in a confined space is a manifestation of anxious-depressive, negative-depressive and negative-hysterical reactions among them. Accommodation in such dormitories causes irreparable harm to the individual, contributing to the development of psychological fatigue, alienation, tension, irritation, anxiety and depression, that leads to neuro-psychological overload, conflicts and breakdowns. Prolonged being of convicts in an aggressive environment of their own without any possibility of seclusion with

inevitability leads to psychosomatic changes, that become irreversible after 5–6 years of imprisonment. Thus, the placement of convicts in dormitories acquires signs of cruel, inhuman and degrading treatment. The purpose of the article is to develop proposals aimed at eliminating the shortcomings of imprisonment with serving it in correctional colonies, in order to replace the deprivation of liberty, that involves the residence of prisoners in dormitories, with imprisonment. that provides private space in a separate room for each prisoner. This material allows to submit the following proposals:

It is necessary to abandon such a type of punishment as imprisonment introduced in 1920 by the Provisional Instruction of the People's Commissariat of Justice; instead of imprisonment, there should be punishment in the form of imprisonment only for violent crimes against a person; taking into account the negative impact on the health of a person of a prolonged isolation, the maximum term of imprisonment may not be more than five years; the possibility of imprisonment for minors should be ruled out; there is a need to abandon the «ideal zone» and introduce a new for Ukraine architectural model of a prison where there would be no placement of convicts in dormitories, and each prisoner would be provided with a living room of a hotel type that complies with the European prison rules, with sanitary compliance of the hygienic requirements to the living space and the cubic area at least at the level of the nineteenth century, which was in solitary cells of the royal prisons, that is, an area of at least 10 m² and, accordingly, a cubature not less than 28 m³.

Key words: *deprivation of liberty, correctional colonies, dormitories, penitentiary stress, seclusion, imprisonment, prison.*

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол №2 від 05.02.2019 р.)